

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆ ԳԱԻԻԹ ՀԱՐՔԱՑԻ ՓԻԼԻՍՈՓԱՅԻՆ
ՎԵՐԱԳՐՈՒԱԾ ԻՄԱՍՏԱՍԻՐԱԿԱՆ ԵՐԿԵՐԻ

§9. Նորպղատոնական Դաւիթ մեկնիչը քրիստոնեայ է.

Քանի որ Դաւիթ մեկնիչը և Դաւիթ Հարքացին, ինչպէս ենթադրում էինք, տարբեր անձնաւորութիւններ են, և հետեւաբար Դաւթի մասին ընդունելութիւն գտած հայկական մատենագրական աւանդութիւնները կորցնում են իրանց նշանակութիւնը և յամենայն դէպս չեն վերաբերում նորպղատոնական Դաւթին՝—ընականաբար կարող է հարց ծագել, թէ արդեօք նորպղատոնական մեկնիչ Դաւիթը քրիստոնեայ էր թէ ոչ: Դաւթի հետ Ոլիմպիոդորոսի մօտ աշակերտող Էլիաս մեկնիչի մասին հաղորդում է, որ նա իւր մեկնական երկը գրելու ժամանակ դեռ ևս քրիստոնեայ չէր¹⁾: Արդ՝ արդեօք կան բաւարար հիմքեր ընդունելու, որ Սահմանք Իմաստասիրութեան երկի և Ներածութեան ու Վերլուծականքի մեկնութիւնների հեղինակը քրիստոնեայ էր: Իմ կարծիքով, այդ հարցին կարելի է տալ դրական պատասխան:

Որ նորպղատոնական Դաւիթը քրիստոնեայ է՝ այդ ամենից առաջ երևում է նրա Դաւիթ անունից: Իսկ մեկնիչի անունն անպայման Դաւիթ է եղել, որովհետև թէ յունարէն բնագրերն ունեն *ἀπὸ φωνῆς Δαβὶδ* վերնագիրը և թէ Հայոց մատենագրութեան մէջ ըստ երևոյթին մեկնիչի Դաւիթ անունն է եղել նրան Դաւիթ Հարքացու հետ շփոթելու պատճառներից մէկը:

Յունաց մատենագրական աւանդութիւնն նորպղատոնական Դաւթին համարել է քրիստոնեայ, որովհետև Սահմանք Իմաստասիրութեան երկի յունարէնի վերնագիրն է՝ *Τὰ προλεγόμενα τῆς φιλοσοφίας ἀπὸ φωνῆς Δαβὶδ τοῦ θεοφιλεσ-*

1) K. Krumbacher, GBL, zw. Aufl., §2 432.

τάτου καὶ θεόφρονος φιλοσόφου: Սակայն ի նկատի առնելով, որ մեկնիչ Դաւիթը յունական շրջանում ևս շփոթուած է եղել Niketas David Paphlagon-ի հետ՝ թերևս առարկեն մեզ, որ «θεοφιλεστάτου καὶ θεόφρονος» մակդիրները չեն վերաբերում իսկական Դաւթին:

Սակայն յունարէն այս վերնագրից և մեկնիչի Դաւիթ անունից անկախ՝ կան և ուրիշ աւելի հաստատուն նշաններ, որոնք ապացուցանում են Դաւիթ մեկնիչի քրիստոնեայ լինելը: Ինչպէս արդէն տեսանք (§4), Սահմանք Իմաստասիրութեան երկը և Ներածութեան ու Վերլուծականքի մեկնութիւնները բաժանուած են պրակների և այդ պրակների «Հանդերձ Աստուծով և առաջիկայ պրակք (կամ՝ տեսութիւն)» վերնագրերն անպայման հեղինակինն են: Արդ՝ ակներև է որ շարունակ կրկնուող «Հանդերձ Աստուծով և առաջիկայ պրակք» խօսքերը կարող են հեղինակի քրիստոնեայ լինելու նշաններ համարուել:

Սահմանք Իմաստասէրութեան երկում էջ 188 (Վեսետիկ 1833) գտնւում է հետևեալ հետաքրքրական հատուածը. «Արդ այսպէս և Աթենա Կոյլս լսի. վասն զի ասէին արտաքինքն զԱթենայէ, եթէ ի գլխոյն Արամազդայ ծնաւ: «Արտաքինքն» բառով Դաւիթ մեկնիչն այստեղ ակնարկում է երևի հեթանոս մատենագիրներին: Միև կողմից «արտաքինքն» յոյն հեղինակների վերաբերմամբ գործածուած լինելով, թերևս կարելի լինի այդ՝ մեկնիչ Դաւթի արևելցի ծագման մի նշան համարել. ուստի և անհիմն չի լինի ենթադրել, որ Դաւիթ մեկնիչը Զ-րդ դարի քրիստոնեայ և հռ-յոյն մատենագիրներից է, ինչպէս և Դրիգոր Աստուածաբանի ճառերի՝ Նոննոս անունով յայտնի մեկնիչը:

§10. Նոննոսին վերագրուած առասպելաբանական մեկնութիւնների հեղինակը Դաւիթ մեկնիչը չէ:

Նոննոսի հրատարակութեան յառաջաբանում¹⁾ մատ-

1) §50 (Nonnos) Die Scholien zu fünf Reden des Gregor von Nazianz. Marburg 1903. էջ 2. կամ նոյնը՝ Zeitschrift für armenische Philologie, Erster Band, էջ 221.

հանիչ էի արել, որ Էջմիածնի մատենադարանի թ. 1775 (= Կար. Յուլյ. թ. 1733) և 1808 (= Կար. Յուլյ. թ. 1765) Ձեռագրերը Գրիգոր Ասատուածաբանի հինգ ճառերի առասպելաբանական մեկնութիւնների հեղինակ համարում են Դաւիթ Անյաղթ փիլիսոփային: Թ. 1775 Ձ-րում թր. 150b գտնւում է հետեւեալ վերնագիրը. «Դիրքս իմաստասիրաց արտաքնոց առասպելաբանութեան արարեալ Դաւթի Անյաղթ փիլիսոփայի»: Այս վերնագիրը թէև Ձ-րի գրչինը չէ և դրւած է Ձ-րի յետևի կողի վրայ՝ բայց գրութիւնը հին է: Իսկ թ. 1808 Ձ-րը պարունակում է Նոննոսից միայն Ա. Լ. գլուխ, որ ընտրութեամբ ծաղկաքաղ է արել Յովսէփ գրիչը, և ծաղկաքաղի վերջում գտնւում է Յովսէփ գրչի հետեւեալ յիշատակարանը. «Ձայս քանի մի առաջնոց հեթանոսաց առասպելական պատմութէ, զոր աբարեալ է Դաւիթ յանյաղթ փիլիսոփայի և ես պիտակ և վրիպակ Յովսէփս զպիտանացոսն ընտրեցի և ծրեալ եգի ի վերջ գրգիս...» (թր. 340b):

Ձեռագրերի հաղորդած այս տեղեկութիւնն ուշագրութեան արժանի էր, որովհետև հաստատ կերպով դեռ որոշուած չէ, թէ արդեօք յիշեալ առասպելաբանական մեկնութիւնների հեղինակը արքայ Նոննոսն է, թէ մի ուրիշը: Բանասէր և բիւզանդագէտ Էդվին Պատցիգ, որ մասնագիտօրէն քննել է Նոննոսին վերագրուած բազմաթիւ յունարէն Ձեռագրեր և ըստ կարելւոյն լուսաբանել է այդ մեկնութիւնների յօրինման ժամանակի և հեղինակի անձնաւորութեան վերաբերեալ խնդիրները՝ ցոյց է տալիս որ միմիայն տասներորդ դարից սկսած յիշուած է Նոննոսն իբրև մեկնութիւնների հեղինակ, իսկ տասներորդ դարից առաջ թէև բազմաթիւ մատենագիրներ օգտուել են առասպելաբանական մեկնութիւններից, բայց հեղինակի անունը չեն յիշում, իսկ ԺԲ-երորդ դարում Tzetzes մատենագիրը նոյն մեկնութիւնները վերագրել է ոմն Մաքսիմոսին¹⁾:

1) Sko Dr. Edwin Patzig, De Nonnianis in IV orationes Gregorii Nazianzeni commentariis. Leipzig 1890, էջ 24—26.

Էդվին Պատցիգ սրամիտ և հիմնաւոր փաստերով մատնանիչ է անում, որ Նոննոսին վերագրուած առասպելաբանական մեկնութիւնները գրուած են իմաստասիրական հեթանոս դպրոցների փակումից առաջ՝ Զ-րդ դարի սկզբում, իսկ մեկնութիւնների հեղինակի մասին կարծում է, որ անպայման արեւելցի և հաւանօրէն աւորի քրիստոնեաներից է, ինչպէս և Մալալասը¹⁾։

Ի նկատի առնելով Էդվին Պատցիգի այդ հետեւութիւնները՝ միանգամայն կարելի էր հնարաւոր համարել, որ Զ-րդ դարի քրիստոնեայ և հաւանաբար արեւելցի մեկնիչ Դաւիթը յօրինած լինէր Նոննոսին վերագրուած առասպելաբանական մեկնութիւնները, ինչպէս այդ վկայում են Էջմիածնի Թ. 1775 և 1808 Ձեռագրերը։ Սակայն Նոննոսի և մեկնիչ Դաւիթ երկերի ներքին բովանդակութեան հետազոտութիւնից երևաց, որ առասպելաբանական մեկնութիւնների հեղինակը և նորպղատոնական Դաւիթն անպայման տարբեր անձնաւորութիւններ են։

Սահմանք Իմաստասիրութեան երկի և առասպելաբանական մեկնութիւնների հեղինակները, ինչպէս կտեսնենք, խօսում են յաճախ միեւնոյն առասպելաբանական և իմաստասիրական նիւթերի մասին, սակայն նոցա պատմածներն ու բացատրութիւնները երբեմն բովանդակութեամբ այնքան զանազանում են իրարից, որ ակներև տարբեր անձնաւորութիւններից պէտք է յօրինուած լինեն։ Բովանդակութեան տարբերութեանն անշուշտ աւելի մեծ կարևորութիւն պէտք է տալ, քան լեզուական պատահական նմանութիւններին։ Սակայն պէտք է ի նկատի առնել և այն, որ վերոյիշեալ երկերի հայերէն թարգմանութեան մէջ լեզուական առանձնայատկութիւնները որոշ նշանակութիւն ունեն թարգմանութեան վերաբերեալ խնդիրները լուսաբանելու համար։ Արդ՝ դէմ առ դէմ դնենք Սահմանք Իմաստասիրութեան երկի և առասպելաբանական մեկնութիւնների նման հատուածները, որպէս զի փաստօրէն ցոյց

2) Տե՛ս E. Patzig, de Nonnians..., էջ 26—30։

տանք այդ հատուածների տարբեր հեղինակներից յօրինուած լինելը: Լեզուական նմանութիւնները մենք ընդգծել ենք, թէև այդ նմանութիւնները համարուած ենք միանգամայն պատահական: Բայց իհարկէ համոզուած ենք, որ լեզուական աննշան և պատահական նմանութիւններից լուրջ հետեւութիւններ անող բանասէրները կաշխատեն այլ կերպ մեկնել այն, ինչ որ մենք պատահական ենք ընդունում:

Սահմանք Իմաստ. էջ 134¹⁾
«Եւ պարտ է գիտել՝ եթէ որք
առասպելաբանեն ասեն, թէ
Պոլիմիթ եւս զողացաւ երբեմն
յԱստուածոցն հուր՝ եւ շնորհեաց
մարդկան. որ է այլաբանութիւն»:

Նոննոս IV, ԼԳ, էջ 77 [296]²⁾.

«Պոլիմիթ եւս այս ասի, թէ
զողացաւ զհուր յաստուածոցն
եւ շնորհեաց մարդկան, և
եթէ ի միս զհիցն պատրեաց
զԱրամազդ, և ի բարկութիւն
շարժեաց զնա կրկին»:

Սահմ. Իմաստ. էջ 164.
«Եւ պարտ է գիտել, եթէ
ոմն Կղէումըռոտոս ամբռակացի
կարծելով, եթէ
Պղատոն զբնաւորական մահուանէն
հրամայէ խոկալ
իմաստասիրին, ընկեցեալ
զինքն ի պարսպէն վախճանեցու»:

Նոննոս III, ԺԶ, էջ 31 [250].

«Կղէումըռատոս ամբռակացի
էր ազգաւ..... և կարծեցեալ,
թէ բարի է հօգւոյ բաժանիլն
ի մարմնոյ՝ ընկեց
զինքն ի պարսպէն, որպէս
զի հօգին ելեալ՝ բաժանեցի
ի մարմնոյն»:

Սահմ. Իմաստ. էջ 166.
«Որպէս և արար պիթագորուհին
Տիմիքտայ, որ կոչեցաւ թէ-
անուի: Քանզի նա անկեալ ի

Նոննոս III, ԺԸ, էջ 32 [251].

Կինս այս թէանով ի բռնաւորէ
ըմբռնեալ՝ հարկաւորի

1) Տես «Կորիւն վարդապետի, Մամբրէի վերծանողի եւ Դաւթի Անյաղթի մատենադրութիւնք», Վենետիկ 1833.

2) Անկիւնաւոր փակագծուած դրուած թուերով նշանակուած ենք Հայագիտութեան Հանդէսի էջերը, հատոր I, Մարբուրգ 1903.

բուն սիկիլացւոց բռնաւորին, և հարցեալ՝ թէ ընդէր ոչ ուտեն պիթագորականքն զմեծ ոլոռունս, ասէր՝ Կերայց քան թէ ասացից։ Եւ յասել բռնաւորին, թէ կեր, ասէր, Ասացից քան թէ կերայց, և այնպէս ծամելով զլեզուն վախճանեցաւ։

Սահմ. Իմաստ. էջ 188.

«Արդ այսպէս և Աթենա կոյս լսի. վասն զի ասէին արտաքինքն զԱթենայէ՝ եթէ ի զլիսոյն Արամազդայ ծնաւ»։

Սահմ. Իմաստ. էջ 194.

«Զորս առակելով քերթութիւնն վասն Ոտոսի և Շփիաղտոսի, որք զՈսա զլեառն ի վերայ Ողիմպիոսի յօժարեցան ղնել, և ի վերայ Ոսայ զտերևաշարժն Բիզովն, որպէս զի երկին ճեմարան եղիցի»։

Սահմ. Իմաստ. էջ 210.

«Իսկ ի քաղաքականութեանն զանազան է դիտաւորութիւն և շարագրութիւն և մակագրութիւն. վասն զի Պլատոն եղակի մակագրեաց՝ Զքաղաքականութիւն. իսկ Արիստոտէլէս յոքնակի՝ Զքաղաքականութիւնք. վասն որոյ և

ասել զանճառելիսն հայրենիս. իսկ նա զլեզուն ծամնալ ի բաց եթուք, ոչ կամելով ի հարկէ ինչ ասել բռնաւորին, ի բաց խլելով գործարանին ձայնականի»։

Նոննոս I, Դ, էջ 7 [226].

... քանզի ասի թէ Աթենաւ ի զլիսոյն Արամազդայ ծնաւ»։

Նոննոս II, ԺԶ, էջ 21 [240].

«Սա [Մողոն] ունէր որդիս երկուս, առաջնոյն՝ Ովտոս անուն և երկրորդին՝ Շփիաղտէս..... Արդ՝ զՈվս ի վերայ Աթովի խորհեցան ղնել և նորաւք յերկինս ելանել»։

Նոննոս III, ԿԸ, էջ 55 [274].

«Պլատոն իմաստասէր շարագրեաց շարագրութիւն, զոր և քաղաքավարութիւնս մակագրեաց։ Յայսմ՝ շարագրութեան ասէ, թէ որպիսի պարտ է լինել քաղաքին և կամ յորքան արանց շարակայիլ, կամ որովք բարոյիւք

դիտաւորութիւնն զանազան կամ աւրինաւք քաղաքա-
դոյ. քանզի Արիստոտէլ վարիլ: Այլ այնպիսի քաղաք
ասէ, թէ զիւրդ քաղաքաւա-
րեցան առաջինքն. այսինքն
Արգիացիք և Բիւփտացիք, և
այլք ամենայն Յոյնք. իսկ
Պղատսփն ասէ, թէ զիւրդ
պարտ է քաղաքաւարել:

Հմտ. նաև Սահմ. Իմաստաս. էջ 199 և Նոննոս I,
ԺԶ. էջ 11 [230]. III, ԿԳ. էջ 51 [270]:

Դաւիթ մեկնիչի և Նոննոսի ¹⁾ այս հատուածներում
աչքի են ընկնում բովանդակութեան հետեւեալ տարբե-
րութիւնները:

Ըստ Դաւթի պիթագորուհի Թէանովին հարցնում է
Սիկիլացւոց բռնաւորը թէ «ընդէր ոչ ուտեն պիթագորա-
կանքն զմեծ ոլոռունս», իսկ ըստ Նոննոսի՝ բռնաւորը ստի-
պում է Թէանովին «ասել զանճառելիսն հայրենիս»: Նոր-
պղատսնական Դաւթի ասելով Թէանով չկամենալով պա-
տասխանել բռնաւորի հարցին՝ «ծամելով զլեզուն վախճա-
նեցաւ», իսկ ըստ Նոննոսի՝ «զլեզուն ծամեալ ի քաց եթուք
... ի քաց խլելով զործարանին ծայնականի»:

Ոտոսի և Եփիազտէօի մասին մեկնիչ Դաւիթը պատ-
մում է, որ նոքա «զՈսա զլեառն ի վերայ Ողիմպիոսի յօ-
ժարեցան դնել, եւ ի վերայ Ոսայ զտերեւաշարժն Բիրովն,
որպէս զի երկին ծնմարան եղիցի», իսկ Նոննոսը բոլոր-
ովին այլ կերպ է պատմում նոյնը. «Արդ զՈսն ի վերայ Ա-
թովի խորհեցան դնել եւ նորունք յերկինս ելանել»:

Նորպղատսնական Դաւիթը հմտօրէն բացատրում է,
թէ ինչո՞ւ քաղաքականութեան վերաբերեալ Պղատսնի և
Արիստոտէլի գրուածքների վերնագրերը տարբեր են—

1) Նոննոս անունը դարձ ենք ամում միայն որոշ շարմարութեան
համար, թէև առասպելաբանական մեկնութիւնների հեղինակը կարող է
և մի ուրիշը լինել, ինչպէս այդ ճիշտ նկատել է Էդվին Պատցիգ:

«Պղատոն եղակի մակագրեաց՝ Զքաղաքականութիւն [=Πολιτεία]. իսկ Արխատոտէլէս յոքնակի՝ Զքաղաքականութիւնք [=Πολιτεΐαι]», բայց Նոննոս այդ նրբութիւնը չգիտէ և գրում է՝ «Պղատոն իմաստասէր շարագրեաց շարադասութիւն, զոր և քաղաքավարութիւնս մակագրեաց»։ Այս հատուածներում ուշագրաւ է նաև այն, որ Πολιτεία բառը Սահմ. իմաստ. երկում թարգմանուած է քաղաքականութիւն, իսկ առասպելաբանական մեկնութիւններում՝ քաղաքավարութիւն։

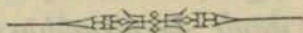
Իմ կարծիքով՝ աւելի քան անհաւանական է, որ միևնոյն հեղինակը միևնոյն նիւթը պատմէ և մեկնէ այնքան տարբեր կերպով, ինչպէս վերոյիշեալ հատուածներում, և հետևաբար՝ առասպելաբանական մեկնութիւնների հեղինակը մեկնիչ Դաւիթը չէ։

Նոննոսին վերագրուած մեկնութիւնների բովանդակութեան հետազոտութեամբ նոյն այդ հետեւութիւնը հաստատուում է նաև այլ փաստերով։ Առասպելաբանական մեկնութիւնների հեղինակը, որ իւր աշխատութիւնը գրել է իմաստասիրական հեթանոս դպրոցների փակումից առաջ՝ ըստ երևոյթին իմաստասիրական խնդիրներում օգտուել է ժամանակակից նորպղատոնական մեկնիչների երկերից, սակայն իմաստասիրական հարցերում ինքը ոչ հմուտ մասնագէտ է, ոչ էլ նորպղատոնական, ինչպէս Դաւիթը։ Որ նորպղատոնական մեկնիչների երկերը առասպելաբանական մեկնութիւնների հեղինակին ծառայել են իբրև աղբիւր՝ այդ բոլորովին հաստատ է, որովհետև ինքը հեղինակը խոստովանում է այդ. այսպէս օրինակ՝ Նոննոս III, ԻԳ, էջ 34 [253] — «Իսկ արդ մեկնիչքն Պղատոնի այսպէս ասեն...», կամ Նոննոս III, ԻԷ, էջ 37 [256] — «Իսկ արդ այժմիկ մեկնողքն իմաստասիրացն ասեն» ևն։ Միւս կողմից՝ առասպելաբանական մեկնութիւնների հեղինակը չէ կարող նորպղատոնական համարուել, և այդ երևում է Պղատոնի ագահութեան մասին նրա պատմածից. «Այլ ասէ աստուածայինն Գրիգորիոս, թէ վասն այսորիկ չողաւ Պղատոնի Սիկիլիայ, զի վայելեացէ պատուականութեամբ ճաշոցն

Դիտլնիսեայ: Նւ ստուգէ զասացեալսդ վաճառիլն նորա...»¹⁾։ Ի՞նչ կարծիքով, եթէ առասպելաբանական մեկնութիւններէ հեղինակը նորադատոնական լինէր՝ դժուար թէ համաձայնէր, որ Պղատոն Դիոնիսոսի մօտ էր գնացել նրա ճաշերը վայելելու համար։ Այդ մեկնութիւնը դժուար թէ Պղատոնին յարգողների շրջանում հաւանութիւն գտնէր, և նորադատոնականները նոյն Նոննոսի վկայութեամբ այլ կերպ էին բացատրում իրանց ուսուցչի Սիկկիւիա գնալը— «մի՛ զի պատմագրեսցէ զհօւրն որ յետնեայ ելանէ, և միւս՝ զի հաւանեցուցէ զԴիոնիսոս իմաստասիրել»²⁾։

Ինչ թուում է, որ վերոյիշեալ առարկութիւններն աչքի առաջ ունենալով՝ կարելի է հաստատ կերպով եղբակացնել, որ Էջմիածնի Թ. 1775 Ձ-րի «Դիրքս իմաստասիրաց արտաքնոց առասպելաբանութե արարեալ Դաւիթ Անյաղթ փիլիսոփայի» վերնագիրը, ինչպէս և Էջմիածնի Թ. 1808 Ձ-րի յիշատակարանում գտնուող այն տեղեկութիւնը, որ Դաւիթ Անյաղթն է առասպելաբանական մեկնութիւնների հեղինակը՝ անհիմն և միանգամայն սխալ պէտք է համարել։ Իսկ եթէ այդ այդպէս է, ուրեմն և ուրիշ դէպքերում ևս կասկածանքով պէտք է վերաբերուել ձեռագրական այն վերնագրերին, որոնց համաձայն այս կամ այն գրուածքը վերագրում են Դաւիթ Անյաղթ փիլիսոփային։

Ե. Մանանդեան

1) Տե՛ս Նոննոս, III, ԻԳ, էջ 34—35 [253—254].

2) Տե՛ս Նոննոս էջ 34 [253].